

Отримано: 04 вересня 2017 р.

Прорецензовано: 15 вересня 2017 р.

Прийнято до друку: 19 вересня 2017 р.

e-mail: 3638004@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2017-68-72-76

Шевчук Т. Б. Функціонування та трансформація емотивної лексеми *щастя* в сучасній українській мові / Т. Б. Шевчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острогор : Вид-во НаУОА, 2017. – Вип. 68. – С. 72–76.

УДК 811.161.2

Шевчук Тамара Борисівна,кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і методик початкового навчання,
Рівненський державний гуманітарний університет**ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕМОТИВНОЇ ЛЕКСЕМИ ЩАСТЯ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

У статті шляхом аналізу дефініцій лексеми *щастя* в академічному словнику української мови, етимологічному словникові, словнику синонімів описано поняттєві ознаки цієї лексеми, визначено граматичні особливості, досліджено функціонування та транспозицію емотивної лексеми *щастя* в сучасній українській мові, розкрито її семантику як лінгвокультурного поняття, визначено особливості мовного вираження. Автор наголошує, що граматична трансформація аналізованого слова вплинула не тільки на втрату первинного значення, але й на його сполучуваність з іншими словами.

Ключові слова: лексема, емотивна лексема, концепт, транспозиція, семантика, лексико-граматичні ознаки, внутрішня форма слова.

Шевчук Тамара Борисівна,кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і методики начального навчання,
Ровенский государственный гуманитарный университет**ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ И ТРАНСФОРМАЦИЯ ЭМОТИВНОЙ ЛЕКСЕМЫ СЧАСТЬЕ
В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ**

В статье путем анализа дефиниций лексемы *счастье* в академическом словаре украинского языка, этимологическом словаре, словаре синонимов дано описание понятийных признаков этой лексемы, определены грамматические особенности, исследовано функционирование и транспозиция эмотивной лексемы *счастье* в современном украинском языке, раскрыто ее семантику как лингвокультурного понятия, определены особенности речевого выражения. Автор отмечает, что грамматическая трансформация рассматриваемого слова повлияла не только на потерю первоначального значения, но и на его сочетаемость с другими словами.

Ключевые слова: лексема, эмотивная лексема, концепт, транспозиция, семантика, лексико-грамматические признаки, внутренняя форма слова.

Tamara Shevchuk,Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor at the Department of Theory and Methods
of Elementary Education, Rivne State Humanitarian University**FUNCTIONING AND TRANSFORMATION OF EMOTIONAL LEXEME HAPPINESS
IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE**

There is a sufficient number of research works devoted to the study of lexical-grammatical features of emotional lexeme *happiness* in linguistics. But today the question of the functioning and transposition of this lexeme has not been fully studied in the modern Ukrainian language.

In the article, by means of the analysis of the definitions of *happiness* in the academic Dictionary of the Ukrainian language, the Etymological dictionary, and Dictionary of synonyms, a description of the conceptual features of this lexeme is given, grammatical features are determined, and its transposition phenomena are analyzed in the system of the Ukrainian language.

Lexical and grammatical features of the lexeme *happiness* are the same as in other abstract nouns, but similar use of the word, typical for nouns, is not limited by its functioning. Lexeme *happiness* can be used as an adverb, as a cry and a word inserted.

The lexeme *happiness* has a wide distributional opportunities: the noun *happiness* + noun; noun *happiness* + adjective; verb + *happiness*, where the noun *happiness* acts as the object of action or state (a part of such word combinations is stable in its composition and structure, lexically indivisible and integral in terms of the meaning of the word combination, which have the function of separate lexeme, so they function as idioms in the modern Ukrainian language).

The grammatical transformation of the analyzed word has affected not only at the loss of its original meaning, but also its compatibility with other words.

Key words: *lexeme, emotive lexeme, concept, transposition, semantics, lexical and grammatical features, internal form of the word.*

Дослідження мови й емоцій – це один із основних напрямків сучасного вітчизняного мовознавства. Емоції та мова – нероздільні поняття, оскільки мова має психічний складник: мова вербалізує емоції та описує їх. Методологічний аспект категорії емотивності полягає в тому, що вона може бути основою аналізу внутрішньої форми слова [12, с. 9–10]. Вивчення різних аспектів емоційної лінгвістичної картини світу є актуальним, тому що дає змогу розуміти універсальність і специфічність мови.

Ми розглядаємо *щастя* як одне з основних емоційних понять. Уже існує достатня кількість наукових праць, присвячених дослідженню лексико-граматичних особливостей цього поняття. Але на сьогодні повною мірою не вивчено питання функціонування та транспозиції емотивної лексеми *щастя* в сучасній українській мові, не розкрито семантики цієї лексеми як лінгвокультурного поняття, не визначено її особливостей та мовного вираження.

Лінгвісти, як і психологи, досліджують емотивні категорії. Мовний аналіз емоцій здійснили Н. Арутюнова, А. Вежбицька, О. Д'яконова, А. Залізник, Л. Джорданська, М. Красовський, В. Шаховський; описали лексико-семантичні поля емоцій С. Валіуліна, А. Міколайчук; розкрили мовне вираження певних категорій емоцій на матеріалі різних мов Л. Ніколаєнко, Ю. Скворцов. Як лінгвокультурний концепт емоційну категорію *щастя* (на матеріалі російської мови) у праці «Когнітивна лінгвістика» ґрунтовно описала В. Маслова [6]. Детальному вивченню концепту *щастя* присвячена і монографія російського дослідника С. Воркачова, який розглядає його як культурний концепт і визначає як багатомірне інтегративне явище [1].

Мета статті – проаналізувати функціонування та транспозицію емотивної лексеми *щастя* в сучасній українській мові, розкрити її семантику як лінгвокультурного поняття, визначити особливості мовного вираження.

Загальновідоме визначення лексеми *щастя* – стан максимального задоволення й насолоди своїм існуванням, повнотою, гармонією й осмисленістю свого буття, самореалізацією в житті, тобто, як стверджує філософська енциклопедія, *щастя* – це почуття повноти буття, пов'язане із самоіснуванням [10, с. 175]. Часто в наукових розвідках натрапляємо на пояснення лексеми *щастя* як сприйняття суб'єктом об'єктивної реальності, як його участь у сприйнятті довкілля, де суб'єкт є творцем свого буття [3; 4; 13]. Але всі ці значення вторинні.

Слово *щастя* – праслов'янське. Воно збереглося у східнослов'янських і західнослов'янських мовах. Первісно лексема *щастя* була похідною. Вона мала префікс *сь-* зі значенням «хороший, гарний», і корінь *част-* [2, с. 371]. Цей корінь трапляється в словах *частина*, *частка*, *частувати*. Отже, *щастя* – це первісно «хороша частина». Частина від чого? Як зауважує мовознавець Г. Яворська, мабуть, від колишнього спільного майна, їжі, тобто того, що забезпечувало саме існування людини. Уважають, що таке «*щастя*» залежить від дії невіддільних людині сил, від того, яка в неї доля [13].

Використовуючи 11-томний Словник української мови, проаналізуємо значення лексеми *щастя* та проілюструємо його прикладами з творів художньої літератури.

Слово *щастя* в сучасній українській мові полісемічне. Воно має такі значення та відтінки цих значень:

1. Стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення та безмежної радості, яких зазнає хто-небудь:

а) зовнішній вияв цього відчуття: *Щастям і радістю сяло її лице, коли вона дивилася на нього, свого Дмитрика* (Г. Хоткевич);

б) радість від спілкування з ким-небудь близьким, коханим тощо: *Яке це щастя – чути його голос, торкатися щокі, пити цілющі поцілунки!* (С. Талан);

в) про того, хто дає радість кому-небудь, викликає гаряче почуття симпатії, любові: *Моя доля, мое щастя, Ти, моя Мар'яно* (Т. Шевченко);

г) те, що викликає відчуття найвищого задоволення життям, дає радість кому-небудь: *Це щастя – побачити, як сонце сходить, Як вишня розквітне, як яблуня вродить, Веселки барвистої дивну красу, Відчутти ногами холодну росу* (І. Хомицька).

2. Досягнення, успіх, удача. *Українці почали масово шукати щастя за кордоном.*

3. Доля, добробут, щасливе життя. *Кожен коваль свого щастя. Ніхто не знає, коли йому щастя усміхнутися має* (Народна мудрість) [8, т. 11, с. 573–575].

Лексема *щастя* в першому значенні (стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення та безмежної радості, яких зазнає хто-небудь) у поєднанні з іншими словами утворює ряд стійких словосполучень: **вважати (мати) за щастя** – «бути щасливим, що-небудь зробити, взяти участь у чомусь»: *Я б за щастя вважав, якби ти в мене оселився; випало (випадає) щастя* – «судилося комусь робити що-небудь, пощастило кому-небудь у якійсь справі, з'явилася можливість взяти участь у чомусь»: *Сидять три матері за столом, їдять коржі і плачуть. – От яке тобі, синку, щастя випало. Велике-превелике... Усе життя мені випадає щастя. І я знаю: то за велику любов до мами* (В. Машенко); **зазнавати (зазнати) щастя** – «бути, ставати щасливим»: *В цій маленькій хатині зазнала вона щастя* (М. Коцюбинський); **приносити (принести щастя)** – «робити щасливим кого-небудь»: *Я тебе*

радуватиму, **я щастя тобі принесу** (Г. Квітка-Основ'яненко); яке (то, це) **велике щастя!** – «дуже велика радість, задоволення від чого-небудь; дуже щасливий хто-небудь від чогось»: **Яке то щастя мати жінку дбайну** (Леся Українка).

Зі словом *щастя* в другому значенні (досягнення, успіх, удача) можливі такі фразеологізми: **мати щастя** – а) почувати себе щасливим: *У тихому гаї Лисичка щастя мала, Як у своїм добрі жила, гуляла* (Л. Глібов); б) тобі, вам пощастило: – *На цю приказку я міг би вам децю відповісти, але масте щастя, що хочу спати, – сказав Рудик* (М. Коцюбинський); в) бути щасливим, що-небудь зробити, взяти участь у чомусь: – *Я вже мав честь бути у вашому домі, та не мав і досі щастя познайомитись з вами, – почав Ломицький; на* (моє, своє, його) **щастя** (щоб був успіх, удача, щоб пощастило кому-небудь): *Усміхнувся Цуценька, затиснув у кулак гроші. Поплював на щастя й пішов по пана Вана* (О. Кобилянська); **пробувати (спробувати, поспробувати) щастя** – намагатися що-небудь зробити, розраховуючи на успіх: *Нарешті похід на косів був таки рішений, опришки зібралися і поїхали. Розсипалися по селах добирати легінів; знайшли душ із десять таких, що хотіли спробувати щастя* (Г. Хоткевич); **сподіватися (покладати) надію на щастя** – думати про щасливе, успішне завершення чого-небудь, надіятися на успіх; **щастя твоє (ваше)** – пощастило тобі: – *Я ось, дядьку, осьдечки! – заливаючись сміхом, обізвась Карпо, опинившись зразу на другім боці. – Ну, щастя твоє! Проскочив!* (П. Мирний); **щастя чути (бачити)** – здатність, спроможність сприймати за допомогою органів чуття: *Мала щастя вас чути-бачити на фестивалі «Рок Січ»* (Із газети).

Грамматичні функції слова *щастя* ті ж, що і в інших абстрактних іменників, але подібним уживанням цього слова, типовим для іменників, не обмежується його функціонування. Наприклад, слово *щастя* вживають як вигук для вираження великої радості, відчуття схвилюваності через раптовий, несподіваний успіх, вихід з якого-небудь становища, ситуації тощо: – *Я виграла, виграла! О, щастя!* (Леся Українка); у значенні присудкового слова (*Хай буде щастя Вам!*); у значенні вставного слова (*На щастя, дитина скоро заспокоїлася і затихла* (Ю. Збанацький).

Слово *щастя* найчастіше використовують із дієсловами **шукати** (*Де шукати щастя?*), **відчувати** (*Кожна людина відчуває щастя по-своєму*), **бажати** (*Я бажаю тобі щастя!*), **заслужити** (*Із правдою дружити – щастя заслужити* (Нар. творчість)), **урвати** (*Урвав щастя з три жмута* (О. Соловійов)). У сполученні з цими дієсловами в сучасній українській мові виділяється функційний ряд, компоненти якого синонімічні: **підрядна частина складного речення** (*якщо бажати щастя...*) – **відокремлена обставина, виражена дієприслівниковим зворотом** (*бажаючи/побажавши щастя*) – **непрямий додаток** (*бажати щастя*) – **обставина мети** (*на щастя*) – **вставне слово** (*на щастя*). Цей функційний ряд відображає трансформацію іменника у вставне слово. Порівняємо: *Якщо вже бажати щастя, то потрібно бажати його для всіх* (І. Кучерок); *Люди, що зустрічалися на дорозі, прощалися, бажачи щастя на новому місці* (У. Самчук); *Перед Новим роком заведено серед людей вітати й бажати щастя одне одному* (Із газети); *І рушник вишиваний на щастя на долю дала* (А. Малишко); *На щастя, літак ішов по курсу майже на схід* (М. Шумило). Аналізована лексема втрачає самостійне номінативне значення тоді, коли слово *щастя* стає обов'язковим компонентом вставних речень і сполучень слів. Грамматична трансформація аналізованого слова вплинула не тільки на втрату первинного значення, але й на його сполучуваність з іншими словами: іменник *щастя* має великі дистрибутивні можливості. Генетично іменник пов'язаний із прикметником. У мовній системі призначення прикметника полягає в тому, щоб називати ознаки, властивості предметів об'єктивної дійсності. Ад'єктив не може вживатися окремо від суб'єктива, бо властивість завжди передається тільки через конкретний предмет. Категорія ознаки прикметника надзвичайно містка і строката в семантичному плані, тому всі одиниці, що входять до складу ад'єктивної системи, мають різні значення та відтінки цих значень. Лексема *щастя* може сполучатися з прикметниками, що позначають:

а) відношення до когось, чогось – **сімейне, подружнє, дівоче, людське, власне** (*Українці не пов'язують власне щастя із економічною ситуацією в країні* (Із газети)), **особисте** (*Канта хвилювала антитеза: обов'язок – особисте щастя*), **європейське**. Звернемо увагу на словосполучення **європейське щастя** (*І у скільки ж обійдеться це європейське щастя?* (Із газети)). Слова з префіксоїдом **євро** з'явилися не так давно. Крім уже звичних *євродизайн, євроремонт, єврочистка, єврофото, євробазар, євроавтобус, єврокухня, євроофіс*, ми використовуємо: *євровікна, євродвері, євромеблі, єврогардини, євроквіти, євроколеса, єврогриль, єврошпалери, єврочерепиця, єврованна, єврокахлі, євродіжка, євроунітаз* – аж до «тотально інакших» – *євроогірки, євроморкви, єврояблук* тощо. Саме така «тотальна креолізація товарів інокультурного походження» стимулює «формування в масовій свідомості нових суспільних ієрархій», у час, який іронічно називає О. Гриценко, «добою євроремонту» [5]. У деяких словосполученнях означення *європейський* означає щось особливе (ставлення до світу, розуміння, мислення). Новим й актуальним для незалежної України є значення – спрямований до Європи (вибір, напрям, орієнтація, шлях, дорога, вулиця, вектор). І, мабуть, звідси виникла позитивно-загадкова конотація в словосполученнях: *європейський рай, європейське ельдорадо, європейське щастя*;

б) риси людського характеру – **єгоїстичне** (*Адже щастя завжди єгоїстичне!* (О. Дюма)), **душевне** (*Більше матеріальних благ – чи більше душевного щастя?* (К. Іванчук)), **безпосереднє** (*У душі озиваються тільки хвилі нашого власного, безпосереднього щастя або горя* (К. Іванчук));

в) часові ознаки – **теперішнє** (*Короткі вигуки, що вихоплювались у нього, свідчили про його теперішнє щастя, яке поклато край тим жахливим мукам.* (Стендаль)), **вічне** (*Що там попереду: вічне щастя чи вічне страждання?*), **нове** – таке, яке буде в майбутньому (*У ту казкову ніч зійшла зірка нового щастя, надія на нове щастя*), **буденне** – повсякденне (*Давай зробимо все від нас залежне, аби наш дім не полишало звичайне буденне щастя* (Ю. Левчук));

г) нереальність/реальність – **неземне** (*В її очах світилось щастя. Справжнє неземне щастя...*), **примарне** (*Лише весільна американська мрія, та ще невгамовна працюовитість обіцяють опальним мрійникам примарне щастя*), **можливе** (*Вільна людина може сама домогтися можливого щастя власним зусиллям* (Із газети));

г) силу та міру вияву ознаки – **велике** (*Це велике щастя знати тебе!*), **найбільше** (*Найбільше щастя на Землі – радість материнства*), **безмежне** (*Звучать у поезіях Дніпрової Чайки ноти безмежного щастя*), **важке** (*Коли ти – творець, навіть виснажлива праця надає задоволення та радість. Невипадково в нашій мові виникають такі словосполучення, як важке щастя, трудне щастя. Чим більше докладено зусиль, тим більшим буде задоволення від кінцевого результату*), **дріб'язкове** (*Я боюся не здобути просте щастя, дріб'язкове, Все важливе – дріб'язкове, дурне все – глобальне.* (Т. Талер)), **неспокійне** (*Заберіть від мене мою невгамовну школу – і назавжди втрачу своє неспокійне щастя*), **скажене** (*Можливо це – твоє слизьке, скажене щастя*), **невгамовне** (*Ти моє невгамовне щастя!*), **божевільне** (*Рік вона жила, як хотіла, навіть не бачачи, як помітне її божевільне щастя*), **шалене** (*Як ішов він (перехожий) З шаленою радістю на виду, З шаленим щастям і сміхом гарячим, З гімном вулканним без музики й слів* (П. Тичина). Якщо «шалена радість» звична для сприйняття, то у сполученні зі словом *щастя* лексема *шалене* вказує на найвищий ступінь переживань, **єдине** (*Ти моє щастя єдине. Буду я поруч з тобою і в радості, і в горі*);

д) **справжнє, просте** (*Я боюся не здобути справжнього простого щастя* (К. Улітич)), **звичайне, безпосереднє** (*Тільки той поет годен зватися правдивим поетом, хто, малюючи нам конкретні і яркі образи, рівночасно вміє торкати ті таємні струни нашої душі, що озиваються тільки в хвилі нашого звичайного, безпосереднього щастя або горя* (Б. Завідняк)).

Трапляються ще епітети **таємне** (*Жовта парасолька... Під нею дівчинка така весела та життєрадісна, безтурботно йде собі, підстрибуючи, від якогось таємного щастя* (А. Косинська)), **незнане** (*Незнаним щастям вибухує щось нове, таємне, звабливе* (О. Теліга)), **жадане** (*Жадане щастя, щоб тебе здобути, по лезу бритви йдуть* (Е. Монтале)), **заворожене** (*Заворожене щастя моє, оповите журбою, бо по-справжньому щирю любов, не розділиш на троє* (Ю. Рай)), **сприятливе** (...*Славу гучну у боях і надовго сприятливе щастя* (М. Зеров)), **загальне** (*Як на мене загальне щастя складається із дрібних шматочків, із таких собі маленьких часточок щоденного щастя, радості та приємностей*), **винувате** (*Хіба щастя може бути винним* (О. Іваненко)), **веселчасте** (...*Йти з коханою по пелюстках веселчастого щастя* (Ю. Ячейкін)).

Загальновідоме словосполучення **собаче щастя** (пор.: *собача радість* – так іронічно називають дешеву ковбасу). Цікаво, що повість М. Булгакова «Собаче серце» спершу називалася «Собаче щастя». У повісті неодноразово обіграно мотив задоволення мінімальних потреб. Бездомний пес радий найменшій кісточці. За шматок ковбаси готовий лизати Філіпу Пилиповичу ноги, а потрапивши в теплий будинок, де його постійно годують, він «розмірковує» про те, що витягнув «найголовніший, щасливий собачий квиток». Ця тварина вдовольняється малим. Звичайне «щастя» асоціюється в повісті не лише з Шариковим, але й життям людей початку 20-х, які почали звикати жити в неопалюваних квартирах, харчуватися гнилою солониною, не отримувати гроші й дивуватися відсутності електрики, тобто жити собачим життям. Читаємо в поезії Ю. Позаяка: *Є в мене щастя, Але собаче. Щастя собаче Зле і жорстоке.*

Рідше лексема *щастя* сполучається з іменниками (**Краплинка жіночого щастя дісталась і їй** (В. Зозуля); **Сім'я – острівцець щастя і затишку** (К. Липа)) та прислівниками, які в реченні виконують роль обставин і мають кількісне значення: (**Багато щастя не буває. Сто годин щастя.** – *Хіба цього мало* (В. Тушнова)).

Підсумовуючи сказане, зауважимо, що полісемічне слово *щастя* має широкі дистрибутивні можливості. Граматична трансформація аналізованого слова вплинула не тільки на втрату первинного значення, але й на його сполучуваність з іншими словами.

Перспективи дослідження – вивчити вербальне представлення емоційного стану *щастя* в окремо-му художньому тексті.

Література:

1. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М. : Гнозис, 2004. – 192 с.
2. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – Рус. яз., 1982. – Т. 4. – 684 с.
3. Д'яконова О. В. Вербалізація концепту щастя в німецькій та українській лінгвокультурах (на матеріалі романтичної лірики першої половини XIX ст.) / О. В. Д'яконова // Мовні і концептуальні картини світу. – 2012. – Вип. 41. – Ч. 2. – С. 20–26.
4. Головин С. Ю. Словарь практического психолога / С. Ю. Головин. – Минск : Харвест, 1998. – 800 с.

5. Олексенко В. П. Утворення з компонентом євро- у сучасній українській мові [Електронний ресурс] / В. П. Олексенко. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/3_ANR_2012/Philologia/8_99727.doc.htm. – Назва з екрану.
6. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : [учеб. пособ.] / В. А. Маслова. – Мн. : Тетра Системс, 2004. – 220 с.
7. Словник синонімів української мови : у 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наукова думка, 1999–2000.
8. Словник української мови : в 11 т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
9. Словник сполучуваності слів української мови: найуживаніша лексика / [укл. : І. П. Сахно, М. М. Сахно]. – Дніпропетровськ, 1999. – 544 с.
10. Философская энциклопедия : в 5 томах / [под ред. Ф. В. Константинова]. – М. : Советская энциклопедия, 1970. – Т. 5. – С. 175–176.
11. Фразеологічний словник української мови : у 2-х т. – К. : Наукова думка. – 1999. – Книга 2. – С. 834–836.
12. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций / В. И. Шаховский. – М. : Гнозис, 2008. – 416 с.
13. Яворська Г. Щастя. Як його досягти (година спілкування) [Електронний ресурс] / Г. Яворська. – Режим доступу : <http://licey-cv.com/metodichna-rabota/krashh-napraczyuvannya-pk/812-shhastya-yak-jogo-dosyagtm-godina-splkuvannya>. – Назва з екрану.